

УДК 342.4:330.101

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.3.31>**С. І. Касинець,**аспірант кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ НОРМ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН: ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ

У статті розглядається проблема трансформації конституції в контексті конституційно-правового регулювання економічних відносин. Автор досліджує складну природу конституції не лише як юридичного, але й як економічного документа. Проаналізовано теоретичні підходи до розуміння конституціоналізму та його взаємозв'язку з основним законом держави. Особлива увага приділяється установчій функції конституції та її ролі у формуванні економічної системи суспільства.

У дослідженні розкривається історична динаміка конституційного регулювання економічних відносин, зокрема трансформація від концепції «держави нічного сторожа» до моделі активної участі держави в економічних процесах. Визначено, що конституційна практика України демонструє можливість трансформації конституційних норм без формальних змін тексту Основного закону через своєрідне «перетворення» Конституції – суттєві зміни у тлумаченні та застосуванні чинних конституційних положень.

Автор акцентує увагу на особливій актуальності конституційного регулювання економічних питань в умовах збройної агресії російської федерації проти України та наступного повоєнного відновлення. Обґрунтовано, що конституційне забезпечення стабільності економічної системи стає життєво важливим фактором для збереження конституційного ладу та національної безпеки в цілому.

У статті визначено основні завдання трансформації конституційних норм у сфері економічних відносин, серед яких: встановлення оптимального балансу між державним регулюванням економіки та свободою підприємницької діяльності; конституційне забезпечення інвестиційної привабливості та економічної безпеки; формування конституційно-правових засад для розбудови інфраструктурних об'єктів та модернізації економіки; створення правових гарантій соціального захисту вразливих верств населення.

Стаття містить аргументовані висновки щодо необхідності проведення конституційно-правової реформи як невід'ємного елементу впровадження новітньої концепції українського конституціоналізму. Підкреслюється історична значущість та доленосний характер даної реформи для майбутнього України, особливо в контексті тісного взаємозв'язку конституційних змін та процесів в економічній сфері.

Ключові слова: конституція, трансформація, економічні відносини, конституціоналізм, конституційна реформа, повоєнне відновлення, конституційний лад.

Постановка проблеми. Конституція як основний закон держави відіграє фундаментальну роль у регулюванні всіх сфер суспільного життя, особливо в контексті економічних відносин. Історія розвитку конституціоналізму демонструє, що зміни в економічній системі держави неминуче призводять до трансформації конституційних норм, які мають відповідати новим викликам та потребам суспільства.

Економічні відносини, будучи базисом суспільного устрою, вимагають особливої уваги при конституційному регулюванні. Сучасні

конституції повинні забезпечувати баланс між державним регулюванням економіки та свободою підприємницької діяльності, гарантувати право власності та створювати умови для чесної конкуренції. Трансформація конституційних норм у цій сфері відображає зміну парадигми економічного розвитку та адаптацію правової системи до глобальних економічних процесів.

У контексті сучасних викликів, пов'язаних з цифровізацією економіки, глобалізацією ринків та появою нових форм економічних відносин, конституційна тран-

сформація набуває особливого значення. Вона має забезпечити правову основу для інноваційного розвитку економіки, захисту національних економічних інтересів та інтеграції держави у світове економічне співтовариство, одночасно зберігаючи соціальну спрямованість економічної політики та захист прав громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання трансформації конституції та її впливу на регулювання економічних відносин досліджувалось багатьма вітчизняними науковцями. Фундаментальні засади конституціоналізму та його взаємозв'язок з конституцією розкриті у роботах В. Шаповала та П. Стецюка. Значний внесок у розуміння конституційно-правового регулювання економічних відносин зробили О. Лощихін, К. Бабенко, Р. Бедрій та Д. Задихайло. Так, зокрема, О. Лощихін у своїх працях розглядає конституційну економіку та економічні функції сучасної держави в умовах глобалізації, К. Бабенко досліджує конституційні основи розвитку економічної системи України, а Д. Задихайло аналізує взаємозв'язок між конституційною доктриною та регулюванням економічних відносин. Особливої уваги заслуговує робота Р. Бедрія щодо необхідності оновлення Конституції України в частині регулювання фінансово-економічних відносин, а також дослідження І. Пустовалової, яка розглядає конституцію як установчий документ щодо економічної системи суспільства.

У контексті воєнних та повоєнних викликів важливими є праці О. Батанова, який досліджує тенденції розвитку конституційного права та проблеми трансформації Конституції України у вимірі конституційної економіки. Питання перетворення конституції та конституційної реформи як наслідку формування нової парадигми конституціоналізму розкриваються у дослідженнях Д. Белова, який аналізує особливості практичної реалізації конституційних перетворень. М. Савчин у своїй монографії «Конституціоналізм і природа конституції» розкриває взаємозв'язок між природою конституції та конституційного порядку, наголошуючи на необхідності інституційних та процедурних гарантій верховенства конституції.

Мета дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз наукових праць щодо процесу трансформації Конституції України в контексті регулювання економічних відносин, визначення його особливостей та перспективних напрямків конституційного забезпечення економічного відродження держави в умовах воєнних та повоєнних викликів. Дослідження спрямоване на виявлення об'єктивних факторів, що зумовлюють конституційні зміни у сфері економіки, розкриття механізмів «перетворення» конституційних норм без формальних текстуальних модифікацій, а також обґрунтування необхідності вдосконалення конституційно-правового регулювання економічних відносин для забезпечення стабільності конституційного ладу України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поява конституціоналізму як політико-правового явища та теоретичної концепції безпосередньо пов'язана з формуванням та закріпленням конституції у її сучасному розумінні. Варто зазначити, що хоча конституціоналізм нерозривно пов'язаний з основним законом держави, сам факт існування конституції не гарантує автоматичного становлення певної моделі конституціоналізму, проте можливість обговорення конституціоналізму виникає лише за умови наявності конституції як такої, розглядаючи це поняття в його широкому значенні. За влучним визначенням В. Шаповала, фундаментальну сутність конституціоналізму можна представити через взаємодію двох елементів: конституційно-правових норм та практики їх впровадження в життя [1, с. 135]. Саме тому, пише П. Стецюк, викликає певні сумніви вживання в наукових працях, включаючи монографічні дослідження, таких термінів як «античний», «середньовічний», «тоталітарний» або «радянський конституціоналізм», адже в зазначені історичні періоди конституція в її сучасному розумінні ще не існувала як правове явище. Водночас, на думку вченого, важливо підкреслити, що саме протягом цих історичних епох формувалися та розвивалися фундаментальні засади, які згодом стали підґрунтям для становлення конституціоналізму як такого [2, с. 98].

Можна розглядати Конституцію як базову архітектурну структуру, на якій ґрунтується практично вся законодавча система держави [3, с. 211]. Будучи основним законом держави, Конституція окреслює структуру та специфіку чинного законодавства, регламентує законотворчий процес, визначаючи повноваження різних органів щодо прийняття нормативних актів, їхню ієрархію, найменування та юридичну силу, а також встановлює процедурні аспекти законодавчої діяльності. При цьому, правові рамки, визначені Конституцією, окреслюють можливі шляхи еволюції законодавчої системи, гарантуючи при цьому її цілісність та узгодженість всіх елементів. С. Шевчук порівнює конституційні норми з «порожніми посудинами», підкреслюючи їх відкритий характер та необхідність змістовного тлумачення для практичного застосування [4, с. 7]. Запровадження нової конституції зазвичай призводить до суттєвого оновлення та реформування діючого законодавства в державі. Цей процес характерний і для України, хоча, за спостереженням В. Опришка, існуюча система законодавства все ще не повністю відповідає правовим рамкам, встановленим Конституцією України [5, с. 118].

Головне призначення установчої функції конституції, відзначає І.Пустовалова, полягає у первинному правовому закріпленні ключових соціально-економічних та політичних інституцій суспільства. При цьому, установчі норми визначають державний устрій, впроваджують демократичні інститути та політико-управлінські структури, а також окреслюють систему та повноваження державних органів. Сутність установчої функції конституції розкривається через її здатність формувати та визначати напрямок розвитку фундаментальних інститутів держави і суспільства. Основний закон містить найважливіші установчі правові норми, які слугують базисом для подальшого правового регулювання. Важливо підкреслити, на думку вченої, що установчий характер притаманний не лише окремим конституційним нормам, але й конституції в цілому. Вона виступає основоположним документом, що визначає засади функціонування держави та суспільства, формування законо-

давства, а також діяльності політичних та корпоративних інституцій країни [6, с. 64].

Отже, поняття конституції неможливо розкрити повною мірою без з'ясування питання про її не тільки юридичну, а й економічну природу.

Насамперед відзначимо, економічна система складається з комплексу інститутів, цілей, взаємовідносин, бізнес-структур та різноманітних формальних і неформальних механізмів, які невіддільні від людського фактору. Водночас людське існування та самореалізація неможливі без залучення до економічних процесів суспільства, культурні особливості народу – його цінності, традиції, соціальні зв'язки – визначають структуру економічної системи, її цільові орієнтири та методи досягнення поставлених завдань. Разом з тим, економічна активність людей породжує їхню залежність від економічних інститутів та показників, а культурні патерни суспільства трансформуються під впливом соціально-економічних змін та цілей, як матеріальних, так і нематеріальних, що просуваються економічною системою [6, с. 65].

В останні десятиліття дослідження впливу конституційних норм на економічний розвиток суспільства та держави привертає значну увагу не лише правознавців, але й економістів. Так, наприклад, вчений О. Лощихін відзначає, що попри певну фрагментарність досліджень конституційно-правового регулювання економічних відносин, юридична наука напрацювала вагомі теоретичні положення та висновки. Проте, дискусійним серед науковців-правників та фахівців законодавчої сфери залишається питання щодо обсягу та змісту економічних відносин, які потребують конституційного закріплення [7, с. 242]. Незалежно від розбіжностей у наукових підходах до цього питання, варта уваги з думка І. Пустовалової про те, що правові положення конституцій демонструють широкі можливості для юридичного регулювання економічних відносин, створення правового підґрунтя для господарської діяльності та забезпечення економічної стабільності [6, с. 66].

Як бачимо, дослідження причин посиленої уваги до економічних функцій у сучас-

них конституціях становить значний науковий інтерес. За твердженням К. Бабенко, історично важливим етапом стала межа ХІХ–ХХ століть, коли відбулася суттєва трансформація державної ролі в економічному регулюванні. До цього періоду, відзначає вчений, панувала концепція «держави нічного сторожа», що базувалася на принципах абсолютного лібералізму. Однак економічні кризи спонукали до переосмислення державних функцій та ролі в економічній сфері, як наслідок, сформувалася нова модель конституційного регулювання економічних відносин, де держава постає активним учасником не лише як арбітр, але й як гарант соціального захисту. Ця трансформація знайшла своє відображення в сучасних конституціях через запровадження спеціальних норм, які встановлюють певні обмеження права власності – фундаментального принципу економічних відносин – саме такий підхід демонструє прагнення збалансувати приватні економічні інтереси із суспільними потребами [8].

Актуальність конституційного регулювання економічних питань набула особливої гостроти через нові економічні та безпекові виклики, що постали перед Україною, Європою та світом внаслідок широкомасштабного військового вторгнення РФ в Україну в лютому 2022 року, оскільки, в першу чергу, невідкладного опрацювання потребують питання комплексного повоєнного відновлення та розвитку української держави [9, с. 68]. О. Батанов справедливо наголошує на необхідності всебічного інституційного та функціонального відновлення країни, це включає відбудову різноманітних інфраструктурних об'єктів: транспортних мереж, медичних закладів, соціальних установ, комунальних підприємств, виробничих потужностей, житлового фонду, енергетичного сектору, систем зв'язку та військово-промислового комплексу. Також першочерговими завданнями є модернізація економіки, боротьба з безробіттям, соціальний захист вразливих верств населення, особливо постраждалих від війни, та збереження культурної спадщини [10, с. 140]. Крім того, стверджує Р. Бедрій, пріоритетного значення

набуває розробка стратегічних реформ для воєнного та післявоєнного періодів: особливу увагу слід приділити посиленню конституційних механізмів регулювання процесів економічного відродження держави, що потребує ґрунтовного опрацювання та впровадження відповідних конституційних ініціатив [9, с. 69].

Верховенство конституції, як вдало стверджує М. Савчин, потребує комплексного забезпечення через систему інституційних та процедурних гарантій, які у своїй єдності розкривають сутність основного закону, ці гарантії встановлюють якісні стандарти для законодавчої бази, адміністративної практики та судочинства. При цьому, природа конституції та конституційного порядку визначається взаємодією статичних та динамічних елементів конституційної матерії, суттєвий вплив на формування конституційної сутності має соціальне середовище, оскільки реальні конституційні правовідносини формуються під впливом особливостей певного суспільства та цивілізаційного контексту. Крім того, на думку вченого, характер конституції також обумовлюється правовою традицією, що базується на парадигмі конституціоналізму, включаючи конституційну свідомість, культуру, національні особливості управління та систему суспільних цінностей. Різноманітність підходів до визначення природи конституції зумовлена специфікою поєднання цих елементів у процесі конституційного творення та розбудови конституційного порядку [11, с. 256].

Змістовне наповнення конституції, на думку Д. Белова, розкривається через декілька ключових аспектів. По-перше, вона відображає досягнутий у суспільстві консенсус щодо фундаментальних цінностей, які потребують правового захисту. По-друге, конституція визначає механізми реалізації демократичних процедур та форми громадського контролю за діяльністю публічної влади. По-третє, вона забезпечує легітимність здійснення владних повноважень. По-четверте, встановлює допустимі межі державного втручання у приватну сферу особи. По-п'яте, закріплює правові засади міжнародної співпраці держави. Таким чином, конституція

за своєю сутністю представляє особливий тип соціального устрою, який базується на визначенні легітимних меж здійснення влади для досягнення суспільного блага через збалансування публічних та приватних інтересів [12, с. 342].

Отже, цілком вірним є твердження Р. Бедрія про те, що в умовах збройного конфлікту з росією надзвичайно актуалізувалася необхідність конституційно-правових механізмів забезпечення стійкості конституційного устрою України... напрямки та зміст конституційно-правового регулювання суттєво залежать від стану економічної та фінансової систем і рівня фінансово-економічного потенціалу держави. Особливої ваги набуває взаємозв'язок державних інститутів, правової системи, економіки та фінансового сектору в контексті майбутнього післявоєнного відновлення країни [9, с. 70].

Особливу увагу, вказує Д. Задихайло, привертає той факт, що на конституційне регулювання суттєво впливають домінуючі економічні доктрини, які свідомо чи несвідомо формують підходи до вирішення важливих суспільних питань. Загальновідомою, на думку вченого, є еволюційна зміна провідних економічних концепцій у практиці державного управління розвинених країн: від консервативних підходів до ліберальних, далі до неоліберальних і згодом до неоконсервативних. Саме тому, автор відзначає, що в надзвичайних умовах функціонування держав та національних економік впровадження цих доктринальних концепцій тимчасово призупинялося для застосування мобілізаційних економічних стратегій. Після виконання своїх завдань ці стратегії дозволяли повернутися до еволюційного розвитку доктринальних підходів. У цьому контексті науковий інтерес становить аналіз взаємозв'язку між панівною в суспільстві та політичній еліті економічною доктриною і чинною конституційною доктриною [13, с. 26].

В контексті предмету нашого дослідження, відзначимо, за умови справжньої стабільності конституції, найбільш імовірним та оптимальним шляхом її розвитку стає належна реалізація її положень у поточному законодавстві та правоза-

стосовній практиці, що не призводить до порушень основного закону. Натомість, коли незмінність конституції підтримується штучно вищими органами влади, така стабільність має лише формальний характер. Якщо стабільність конституції перетворюється на перешкоду для суспільного прогресу, а певні її норми демонструють нежиттєздатність, неминуче виникне потреба у внесенні конституційних змін або навіть повному перегляді основного закону [14, с. 4].

Можна констатувати, що конституційна практика, яка динамічно розвивається від моменту ухвалення Конституції України 1996 року, демонструє можливість трансформації конституційних норм без формальних змін тексту Основного закону. Фактично відбувається своєрідне «перетворення» Конституції України, що передбачає суттєві зміни у тлумаченні та застосуванні чинних конституційних положень. Таке «перетворення» фактично виступає дієвою альтернативою до формальних текстуальних модифікацій чинної Конституції, якими є внесення змін, доповнень або її повний перегляд [15, с. 13].

При цьому, серед об'єктивних факторів, що зумовлюють трансформацію Конституції України, слід відзначити: поступову системну реконструкцію суспільних відносин соціалістичного типу, які раніше домінували в різних сферах життєдіяльності суспільства та держави; динамічність і нестабільність соціальних зв'язків; формування внутрішньо узгодженого та ефективного механізму публічної влади як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях; складний і неоднозначний процес пошуку оптимального балансу між інтересами особистості, суспільства та держави; подальше реформування економічної системи.

Отже, цілком поділяємо думку про те, що впровадження новітньої концепції українського конституціоналізму, на нашу думку, нерозривно пов'язане з проведенням конституційно-правової реформи в Україні. Сучасний процес конституційного реформування в нашій державі характеризується комплексністю, багатоаспектністю, певною суперечливістю та очевидною незавершеністю. Це зумовило необхід-

ність поетапного аналізу цього процесу та визначення його ключових напрямків. Виявлений взаємозв'язок між конституційними змінами та процесами в економічній сфері життєдіяльності суспільства підкреслює історичну значущість та доленосний характер даної реформи для майбутнього України [16, с. 18].

Висновки та пропозиції. Таким чином, трансформація конституції є складним, багатоаспектним процесом, що відбувається як через формальні зміни тексту Основного закону, так і через його «перетворення» – суттєві зміни в тлумаченні та застосуванні конституційних норм без текстуальних модифікацій. Особливої актуальності це питання набуває в контексті конституційно-правового регулювання економічних відносин, яке зазнало суттєвої еволюції від ліберальної моделі «держави нічного сторожа» до концепції активної участі держави в економічних процесах. В умовах збройної агресії росії проти України та наступного повоєнного відновлення саме конституційне забезпечення стабільності економічної системи стає життєво важливим фактором для збереження конституційного ладу та національної безпеки в цілому.

При цьому, основним завданням трансформації конституційних норм у сфері економічних відносин має стати створення ефективного правового механізму економічного відродження держави. Це, як мінімум, передбачає, по-перше, встановлення оптимального балансу між державним регулюванням економіки та свободою підприємницької діяльності; по-друге, конституційне забезпечення інвестиційної привабливості та економічної безпеки країни; по-третє, формування конституційно-правових засад для розбудови інфраструктурних об'єктів та модернізації економіки; по-четверте, створення правових гарантій соціального захисту вразливих верств населення, особливо постраждалих від війни. Взаємозв'язок між конституційними змінами та процесами в економічній сфері життєдіяльності суспільства підкреслює історичну значущість та доленосний характер конституційної реформи для майбутнього України.

Список використаної літератури:

1. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн: *Підручник*. К.: АртЕк, Вища шк., 1997. 511 с.
2. Стецюк П.Б. Основи теорії конституції та конституціоналізму. Частина перша: *Посібник для студентів*. Львів: Астролябія, 2004. 232 с.
3. Оніщенко, О. В. Конституція України як основне джерело конституційного права України. Дис... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук спец. : 12.00.02 – «конституційне право». Київ, 2005. 216 с.
4. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції: *Навч. посіб.* Х. : Консум, 2002. 394 с.
5. Опришко В.Ф. Конституція України – основа системи національного законодавства. *Правова держава. Щорічник наукових праць. Інститут держави і права ім.В.М.Корецького НАН України*. Вип. 14. К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2000. С. 118-125.
6. Пустовалова І. С. Конституція як установчий документ щодо економічної системи суспільства. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 69. 2022. С. 63-71.
7. Лощихін О. М. Конституційна економіка та економічні функції сучасної держави в умовах глобалізації: концептуальний аспект. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*. 2018. Vol. 26 (2). P. 239-246. URL: <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/337/306>
8. Бабенко К.А. Конституційні основи розвитку економічної системи України. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/211-konstitutsijni-osnovi-rozvitku-ekonomichnoji-sistemi-ukrajini.html>
9. Бедрій Р. Поняття конституційної економіки та необхідність оновлення Конституції України в частині регулювання фінансово-економічних відносин. *Український часопис конституційного права*. 4/2023. С. 68-76.
10. Батанов О. В. Тенденції розвитку конституційного права та проблеми трансформації Конституції України у вимірі конституційної економіки. *Альманах права*. 2023. Випуск 14 С. 139-144.
11. Савчин М.В. Конституціоналізм і природа конституції: *Монографія*. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2009. 372 с.
12. Белов Д.М. Відображення нормами інституту основ конституційного ладу реальних суспільних відносин у державі:

- порівняльно-правовий аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 341-343.
13. Задохайло Д. Конституційна доктрина та регулювання економічних відносин у контексті конституційної реформи. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. № 3. 2007. С. 25-37.
14. Савчин М.М. Конституційна Асамблея. Проблема демократичної легітимності. *Юридичний вісник України*. №11, 17-23 березня 2012. С. 4-6.
15. Белов Д.М. Перетворення конституції: особливості практичної реалізації. *Європейські перспективи*. 2012. № 3. Ч. 2. С. 12-16.
16. Белов Д.М. Конституційна реформа як наслідок формування нової парадигми конституціоналізму. *Віче*. 2012. № 18. С. 17-20.

Kasynets S.I. Transformation of constitutional norms in the sphere of economic relations: doctrinal principles

The article considers the problem of transformation of the constitution in the context of constitutional and legal regulation of economic relations. The author explores the complex nature of the constitution not only as a legal, but also as an economic document. Theoretical approaches to understanding constitutionalism and its relationship with the fundamental law of the state are analyzed. Special attention is paid to the constituent function of the constitution and its role in the formation of the economic system of society.

The study reveals the historical dynamics of constitutional regulation of economic relations, in particular, the transformation from the concept of a "night watchman state" to a model of active participation of the state in economic processes. It is determined that the constitutional practice of Ukraine demonstrates the possibility of transforming constitutional norms without formal changes to the text of the Fundamental Law through a kind of "transformation" of the Constitution – significant changes in the interpretation and application of current constitutional provisions.

The author emphasizes the special relevance of constitutional regulation of economic issues in the context of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine and the subsequent post-war recovery. It is substantiated that constitutionally ensuring the stability of the economic system becomes a vital factor for preserving the constitutional order and national security as a whole.

The article identifies the main tasks of transforming constitutional norms in the sphere of economic relations, including: establishing an optimal balance between state regulation of the economy and freedom of entrepreneurial activity; constitutionally ensuring investment attractiveness and economic security; forming constitutional and legal foundations for the development of infrastructure facilities and modernization of the economy; creating legal guarantees for social protection of vulnerable segments of the population.

The article contains reasoned conclusions on the need for constitutional and legal reform as an integral element of implementing the latest concept of Ukrainian constitutionalism. The historical significance and fateful nature of this reform for the future of Ukraine are emphasized, especially in the context of the close relationship between constitutional changes and processes in the economic sphere.

Key words: constitution, transformation, economic relations, constitutionalism, constitutional reform, post-war restoration, constitutional order.